

УДК 130.2“652”(092)

*Лариса Харченко
(Переяслав-Хмельницький)*

МІСЦЕ І РОЛЬ АНТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті розглядається вплив античної культури на творчий шлях та філософські погляди Григорія Сковороди. Аналізується суспільство і становище людини в ньому, виховання нової людини через самопізнання. Праця має бути природною необхідністю, основним обов'язком і моральною потребою.

Ключові слова: *філософія, культура, міфологія, міф, світогляд, пізнання, самопізнання.*

В статье рассматривается влияние античной культуры на творческий путь и философские взгляды Григория Сковороды. Анализируется общество и место человека в нем, воспитание нового человека путем самопознания. Труд должен быть естественной необходимостью, главным обязательством и моральной потребностью.

Ключевые слова: *философия, культура, мифология, миф, мировоззрение, познание, самопознание.*

The influence of antigen culture on creative way and philosophical opinions of Hryhoriy Skovoroda are regarded in the article. Society and status of person in him, education new person across the self-knowledge is analyzed. The work had to be natural of necessity, general duty and moral nice site.

Key words: *philosophy, culture, mythology, myth, world outlook, knowledge, self-knowledge.*

Для національного відродження України неоціненне значення має духовний розвиток особистості, її світогляд. Великий внесок у розвиток світоглядних засад, самоцінності та сенсу життя людини зробив великий гуманіст і просвітитель, видатний поет XVIII ст. Григорій Сковорода. Саме тому він займає почесне місце в пантеоні діячів світової культури. Його цінна філософська і літературна спадщина виросла на рідному ґрунті, злита з соціальним і духовним життям українського народу другої половини XVIII ст., але водночас міцно пов'язана з кращими досягненнями світової культури як свого часу, так і попередніх епох до античності включно.

Складна за своєю символікою і багата за змістом філософська спадщина великого національного мислителя давно привертає до себе увагу численних дослідників самобутністю проблематики й засобами її вирішення. А також своєю потенційною актуальністю на різних етапах подальшого розвитку філософського та соціального знання.

Свій високий моральний ідеал Г.Сковорода втілював у власному житті. Для багатьох він був мандрівною академією. Його світогляд відбивав найвищий рівень розвитку суспільної думки в Україні, а життя і послідовність у дотриманні переконань служили прикладом для сучасників і нащадків.

Антична мудрість відіграє важливу роль у формуванні ідеології сквородинівських літературних та філософських творів. Варто пригадати, скажімо, викладену в платонівських термінах науку Сковороди про «дві натури», ідеї «трьох світів» та себепізнання, концепт «світ-як-театр» або провідні універсалії тощо.

Рим і особливо Греція були країнами найвищого історичного розвитку серед народів стародавнього світу. Давньогрецькі мудреці й філософи сформулювали чимало висновків, тез і постулатів такої моральної сили й глибини думки, що вони набули загальнолюдського значення, стали втіленням мудрості, людяності, справедливості, істини для всіх часів і народів. У цьому насамперед полягає велике значення стародавньої грецької філософії. Тому в пошуках шляхів до розв'язання важливих питань нашого духовного життя, зокрема

етичних проблем людини, ми знову й знову звертаємось до філософії та інших галузей знань і мистецтв універсально обдарованих стародавніх греків.

Культура Греції мала значний вплив на культуру Європи, тому, природно, не могла не позначитися на світогляді і вченні Г.Сковороди. Він у своїй творчості часто звертався до літератури, мистецтва, міфології і філософії стародавньої Еллади, продовжуючи традиції Києво-Могилянської академії, в якій грецька культура й один із її найважливіших компонентів – філософія – посідали чільне місце в навчальному процесі.

Г.Сковорода був ґрунтовно обізнаний із творчістю грецьких філософів. Часто посилався на спадщину Аристотеля, Діогена, Епікура, Ксенофонта, Піфагора, Платона, Плутарха, Сократа, Фалеса. У його творах і перекладах згадуються імена Анаксагора, Архія, Зенона, Кратеса, Піррона, Солона. За основні джерела для обґрунтування власних концепцій вправи вчення Епікура, Сократа, Платона, Плутарха. Ідеї грецьких мислителів імпонували філософським пошукам українського мудреця. Особливо близькими були йому погляди стоїків і представників славетної афінської школи філософії, де філософські проблеми стали шукати не в порядку світобудови, а в здатності людини прожити життя справедливо і щасливо, не в космогонії, а в політичній і етичній мудрості, тобто філософія ця виступала не природодослідницькою, а релігійно-етичною. Античні мудреці були поетами-ліриками і трагіками. За нахилами, стилем мислення український філософ теж був поетом-ліриком, написав багато віршованих творів, любив оперувати образами, метафорами, символами, притчами, а не поняттями, категоріями й дефініціями, хоч останнє в Києво-Могилянській академії було досить поширеним [1].

У філософії українського мислителя поєднані античність і сучасність (концепція спорідненої праці) як дві протилежності, різні і водночас сумісні, але перевагу віддавав минулому, оскільки вважав, що всі основні питання людського буття вже вирішені. Що ж саме привертало увагу Г.Сковороди в грецькій філософії? У теоретичному плані – насамперед учення Платона про ейдоси (ідеї), матерію і форму, учення грецьких філософів про макро- і мікрокосм, самопізнання, етичні концепції Сократа, Епікура, стоїків. Те, що світ складається з видимої і невидимої натури, проголошував уже Піфагор.

За Платоном, світ складається з двох протилежних природ – видимої матерії і невидимих ідей. Ідеї Платон ототожнював із формою, а чуттєво сприйманий світ – із матерією. Речі, за Платоном, виникають із взаємодії форми і матерії. У цьому процесі формі належить активна і визначальна роль. Треба підкреслити, що Платон не розривав речі та ідеї, а вказував на їхній тісний зв'язок. Саме ці положення платонівської філософії поклав Г.Сковорода в основу міркувань про двонатурність світу в діалогах «Наркісс», «Потоп зміин».

Глибокий вплив мав і Сократ на Г.Сковороду, якого також хвилювали проблеми сенсу життя, добра й зла, обов'язку і свободи, тема людини з її внутрішнім світом і моральним вибором. Тому у філософії і житті Г.Сковороди Сократ посідає особливе місце. І справа не в тому, що наш мислитель згадує Сократа у своїх творах багато разів. Г.Сковороду приваблювали в Сократові зміст його вчення і несхибне слідування йому. Недарма у стародавніх греків філософія цінувалася насамперед за істинність і узгодженість життя філософа зі своїм ученням. Сократ близький мандрівному філософові духом моральних шукань і переконань, безкомпромісностію і визначеністю позицій, відстоюваних ним. Життя і вчення обох філософів мають так багато спільного, що Г.Сковороду небезпідставно називали українським Сократом [5].

Тісні зв'язки філософії Г.Сковороди з грецькою проявляються й у формі написання трактатів. Переважна їхня більшість написана у жанрі діалогів («бесед», «разглаголов»). Цей жанр вибраний ним не випадково. Він дав змогу підійти до складної проблеми з різних боків, обговорити їх всебічно, передати напруженість і драматизм боротьби думок, поглядів, концепцій. Прагнення вести діалог передбачає вміння слухати і чути співрозмовника, що є важливою умовою для його учасників, якщо вони справді хочуть досягнути істини.

Діалогічність мислення ще в добу античності розглядалася як шлях до вироблення ідей, народження свідомості зі спілкування. У Стародавній Греції мистецтво вести бесіду найрозвиненіше було в Сократа. Сократівський діалог полягав у вмінні добувати істину шляхом запитань і відповідей. На його думку, істина не виникає і не перебуває в голові окремої людини, вона народжується в процесі розмови між людьми, які шукають істину.

Як для Сократа не було важливо, слухає його філософ-опонент чи просто перехожий, а важливо було зав'язати розмову і спільно пошукати істину, так і для Г.Сковороди значним було спілкування з простими людьми, які на рівних беруть участь у його діалогах про складні і життєво важливі проблеми. Однією з таких проблем в обох філософів була проблема самопізнання.

Аналогічні погляди на роль самопізнання висловлював і Г.Сковорода. Він писав, що коли ми хочемо виміряти небо, землю і моря, то повинні спершу виміряти самих себе власною міркою, оскільки, не змірявши себе, не можемо зміряти інші предмети.

Помітний вплив на філософські погляди Г.Сковороди справив і Епікур, який, на думку нашого мисленика, збагнув мудрість життя і правильно окреслив шляхи досягнення найосновнішого в ньому – щастя. Мандрівний філософ неодноразово посилався на цього вченого.

Ідеї Епікура Г.Сковорода розвиває й в діалозі «Алфавит, или Букварь мира». Жити відповідно до природи, пише він, означає жити відповідно до власної духовної, а не тілесної природи. Змішування, ототожнення цих двох природ призводить до нещастя. До нещастя людину ведуть і інші чинники: належність до невідповідного стану («сословия»); виконання обов'язків і обіймання посади, які не відповідають природі людини; навчання того, до чого немає природних нахилів; дружба з тим, із ким нема спорідненості («сродности»).

Як у годинниковому механізмі кожна деталь виконує свої функції, так і в суспільстві кожен повинен виконувати властиві йому від природи функції. Г.Сковорода у своїх творах зазначає, що більшість людей погано працює і погано виконує свої обов'язки. Від цього люди самі нещасні і роблять нещасними інших. А все тому, що обрали заняття, не врахувавши своєї природи. Без спорідненої праці не може бути ні старанності, ні бажання працювати.

Можна пригадати й те, що для часів античності першими науками були математика і філософія. Однак, якщо глянути на відношення античної математики й філософії до дійсності, то філософія була ближчою до життя, ніж будь-який інший вид знання. Знавець історії науки російсько-французький філософ О. Койре так писав про хід античного мислення з приводу математики: «...Щоденна дійсність, в якій ми живемо й працюємо, не є ні математичною, ні математизованою. Це галузь рухомого, неточного, де панують «більш-менш», «майже» та «приблизно»... Тому виходить, що бажання використати математику для вивчення природи є помилковим і супротивним для здорового глузду. У природі нема кіл, еліпсів чи прямих ліній» [2, с.110]. Отже, земною корисністю відзначалася, на думку античних мислителів, переважно філософія.

Традиція античного розуміння філософії в її безпосередньому стосунку до людини знаходить свій вияв у творчості Г.Сковороди. Взагалі, впадає в очі його особлива прихильність до давньої філософії або до висловлювань, запозичених із Біблії. За цим стоїть принципова позиція Г.Сковороди як стосовно його розуміння філософії, так і ставлення до своїх попередників і сучасників. Г.Сковорода свідомо не вважав за філософію все, що не стосується смисложиттєвих проблем людини, а також і те «мудрування», яке хоч сприймається людиною, але ігнорує авторитет Біблії.

Можна було б навести ще чимало місць із творів Г.Сковороди, які підтверджують тісні зв'язки його філософії з філософією стародавніх греків, але, мабуть, і наведених досить, аби переконатися в глибинному тяжінні українського любомудра до еллінських філософських учень. Проте, використання філософської спадщини стародавніх греків було у Г.Сковороди різнобічним і творчим. Він не клав в основу своїх міркувань вчення якогось одного

філософа, а інтегрально використовував кращі здобутки багатьох із них. Зв'язок його філософії з філософською культурою стародавніх греків, гадаємо, найглибше проявився в реалізації надзвичайно важливого морального постулату еллінів: справжній філософ повинен жити за принципами, проголошеними його вченням. Цю вимогу Г.Сковорода реалізував повністю.

Хоча Г.Сковорода в ідейному плані багато що запозичив з грецької філософії, він не був простим наслідувачем їхньої мудрості, а брав те, що пасувало для ліпшого обґрунтування власної філософської системи, яка, за свідченням її дослідників, є, безперечно, оригінальною і водночас такою, що ввібрала і здобутки вітчизняних мислителів XVII – початку XVIII ст.

У наш час Г.Сковородою як оригінальним філософом і письменником цікавляться в усьому світі, насамперед у країнах Центральної Європи. В Угорщині, Румунії, Німеччині, Польщі, Болгарії та багатьох інших не тільки перекладають його твори, а й досліджують їх, часто акцентуючи на зв'язках Г.Сковороди з тією чи іншою національною культурою.

Г.Сковорода міцно пов'язаний з багатьма духовними надбаннями світу, насамперед філософією і літературою. Зі світової літератури він почерпнув чимало великих і вагомих ідей, містких образів і різноманітних форм та прийомів, чим збагатив рідну літературу і, у свою чергу, зробив вагомий внесок у культурну скарбницю світу.

У філософських ідеях і просвітительській діяльності вчений приділяв основну увагу людині та її суті, суспільству та його поступові. У розумінні Г.Сковороди людина і природа мали внутрішню й зовнішню сторони.

Г.Сковорода відстоював рівність між людьми, право кожного, незалежно від соціального становища на щастя і волю, вважаючи останню найвищим досягненням людини.

Майбутнє суспільство уявляв «горней республікою», де існували б загальна рівність і братерство. Шлях до ідеального суспільства вбачав у вихованні нової людини через самопізнання, доступне їй за допомогою розуму і внутрішнього чуття. Керуючись власним розумом і спираючись на власне чуття, кожна людина, у його розумінні, спроможна пізнати саму себе як особу, правильно визначити свій життєвий шлях, знайти і знайти в суспільстві гідне для себе місце [5].

Своє становище в суспільстві, на думку Г.Сковороди, кожна людина зобов'язана визначити сама відповідно до природної схильності. Невміння і небажання більшості осіб керуватися своїми вродженими схильностями і здібностями, їхнє прагнення різними методами одержати незаслужені чини, звання, високі нагороди, матеріальні цінності та інші блага були причиною соціальної нерівності і зла.

Ідея Г.Сковороди про забезпечення всіх і кожного «сродним трудом» передбачила зміну соціального життя шляхом перетворення праці в найвищу насолоду людини. Праця має бути її природною необхідністю, основним обов'язком і моральною потребою, джерелом і запорукою всенародного щастя, основою процвітання суспільства.

Характерною особливістю творчості Г.Сковороди є те, що діалектика, як органон пізнання речей, постає здебільшого герменевтичною: байки з часом усе більше перетворюються на тлумачення фабули, своєрідні короткі трактати, а власне трактати й діалоги побудовані на основі старозаповітних та новозаповітних текстів, сюжетів і образів античної міфології та східнослов'янського фольклору, висловлювань філософів тощо. У цьому плані творчість Г.Сковороди постає інтерпретацією символічного світу. На думку мислителя, істинна суть світу символів є тим шляхом, на якому людський розум здатний осягти «невидиму натуру» як сутність речей.

Таким чином, смислова інтерпретація античного міфа у Г.Сковороди є підкоренням міфологічного матеріалу певним «вічним» істинам шляхом зведення до абсолюту окремих смислових моментів його логічної основи. При цьому, намагаючись відтворити в конкретно-чуттєвих образах «невидиму натуру» міфа, Г.Сковорода змінює його автентичний образно-сюжетний лад, створюючи «міф у міфі».

Філософська спадщина Г.Сковороди – багатогранна. Вона охоплює різноманітні аспекти людського життя: науку, релігію, культуру, мистецтво. Можна однозначно стверджувати, що всі грані його філософії спираються на загальний центральний стрижень, що розглядає проблему природи людини і її призначення. Цей стрижень включає в себе і сам образ Г.Сковороди, що підтвердив практикою життя силу свого вчення.

Список використаних джерел

1. Горський В. С. Історія української філософії: Підручник / В. С. Горський, К. В. Кислюк. – К. : Либідь, 2004. – 488 с.
2. Койре А. Очерки истории философской мысли (о влиянии философских концепций на развитие научных теорий) / А. Койре. – М. : Прогресс, 1985. – 288 с.
3. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: у 2 т. / Г. С. Сковорода; [ред. кол.: В. І. Шинкарук (гол. ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т.1. – 532 с.
4. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: у 2 т. / Г. С. Сковорода; [ред. кол.: В. І. Шинкарук (гол. ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т.2. – 574 с.
5. Чижевський Д. І. Філософія Г.С. Сковороди / Д. І. Чижевський. – Х. : Прапор, 2004. – 272 с.

Стаття надійшла до редакції 21 лютого 2011 року